

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Η ΠΡΟΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΠΕΣΙ ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΩΝ *

Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος προέβη πρὸ μικροῦ εἰς σπουδαιότατόν τι βῆμα ἀφορῶν τὸ μέλλον τοῦ κλήρου τῆς Ἑλλάδος, εἰς πρᾶξιν, ἣτις καθ' ἡμᾶς εἶναι ἡ σπουδαιότερα πρᾶξις αὐτῆς ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 1833. Ἡτοίμασε δηλ. καὶ προὔτεινε τῇ κυβερνήσει σχέδιον, δι' οὗ ὑπέδειξε πῶς δύναται νὰ συστή ταιμεῖον ἐκκλησιαστικόν, ἐξ οὗ νὰ μισθοδοτηθῇ ἅπας ὁ κληρὸς, καὶ πῶς οὕτω δύναται νὰ ἐξέλθῃ ὁ κληρὸς ἡμῶν ἀπὸ τῆς οἰκτρᾶς ἀληθῶς θέσεως, ἐν ᾗ εὐρίσκεται καὶ κατὰ τῇ ἄξιός τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ. Τὸ ταιμεῖον τοῦτο κατὰ τὴν πρότασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἠδύνατο νὰ συστή, ἐὰν πρῶτον διὰ νόμου ὀρίζετο, ἵνα ἐκάστη ἐλληνικὴ ἐποπόλις οἰκογένεια προσφέρῃ ὑπὲρ αὐτοῦ κατ' ἔτος δραχμὰς 5. Ἐπειδὴ δὲ ὑπολογίζονται ἐν συνόλῳ τοῦλάχιστον 300 χιλιάδες ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν ἐν ἅπαντι τῷ κράτει, ὁ πόρος οὗτος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταιμεῖου θὰ ἔφθανε τὸ 1¹/₂ ἐκτομμύριον δραχμῶν. Κατὰ τὸν νόμον αἱ πτωχαὶ οἰκογένειαι ἠδύνατο νὰ ἐξαίρεθῶσι, τοιοῦτοτρόπως δὲ ἡ εἰσφορὰ αὕτη δὲν θὰ ἐπεδύρυνε τὴν ἀπορὸν τάξιν καὶ θὰ ἦτο οἷον ἐκούσια. Τὸ ἐκ τῶν ἀπόρων δὲ οἰκογενειῶν προερχόμενον ἔλλειμμα θὰ ἀνεπληροῦτο ἐκ τῶν ἐκούσιων συνεισφορῶν τῶν πλουσιωτέρων, αἵτινες βεβαίως θὰ ὑπερέβκινον τὸ ὀρισμένον ὡς ἐλάχιστον ποσὸν τῶν 5 δραχμῶν κατ' ἔτος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ διὰ νόμου ἐπιβολὴ τῆς εἰσφορᾶς ταύτης τῶν 5 δραχμῶν δὲν θὰ ἦτο κυρίως ἐπιδύρυνσις τοῦ λαοῦ διὰ νέου βάρους· διότι ἤδη ὁ λαὸς ἐν τοῖς πλείπτοις μέρεσι τῆς Ἑλλάδος κατ' ἔθος προσφέρει ἐκ τῶν προϊόντων τῆς γῆς ὀρισμένον ποσὸν εἰς τοὺς ἱερεῖς. Ἡ ἐκ σίτου ἢ ἄλλων προϊόντων εἰσφορὰ αὕτη ἤθελε παύσει, ὀριζομένης τῆς τῶν 5 δραχμῶν κατ' ἔτος. Δεύτερος πόρος ὀρίζεται τὸ ἐκ τῶν κατὰ τὸ 1834 διαλυθεισῶν μονῶν ἐτήσιον

* Ἡ διατριβὴ αὕτη ἀνεγνώσθη ἐν τῇ συνεδρίᾳ τοῦ «Συλλόγου Παρνασσοῦ» τῆς 21 Δεκεμβρίου τοῦ 1882.

εἰσόδημα ἐκ 240 χιλ. δραχμῶν, τὸ ὁποῖον εἰσπράττει· νῦν ἡ κυβέρνησις καὶ ἐξ οὗ μισθοδοτοῦνται νῦν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἱεροκῆρυκες, οἵτινες τοῦ λοιποῦ ἤθελον μισθοδοτεῖσθαι ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Τρίτος πόρος προσδιορίζεται ἐν 5 τοῖς ⁰(0 ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν διατηρουμένων μοναστηρίων, ὅπερ ὑπολογίζεται εἰς 100 περίπου χιλ. δραχμῶν. Ἐκτὸς τούτων θὰ εἶχε βεβαίως τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον καὶ ἐκτάκτους δωρεὰς πλουσίων εὐσεβῶν. Τοιουτοτρόπως ἡδύνατο νὰ σχηματισθῇ ταμεῖον ἐκκλησιαστικὸν ἔχον εἰσόδημα ἐπὶ μὲν τοῦ παρόντος ὑπὲρ τὰ 2 ἑκατομμύρια δραχμῶν κατ' ἔτος, βραδύτερον δὲ καὶ πλειότερον. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος προστίθῃσιν, ὅτι, σχηματιζομένου τοῦ ταμείου, θὰ ἔπαυεν ἀναγκαιῶς ἡ χειροτονία ἀγραμμάτων ἱερέων, καὶ μόνον νέοι φέροντες δίπλωμα μιᾶς τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σχολῶν τοῦ κράτους ἤθελον τοῦ λοιποῦ χειροτονεῖσθαι. Καὶ οἱ μὲν ἔχοντες δίπλωμα τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἐλάμβανον μηνιαῖον μισθὸν 200 φράγκων, οἱ δὲ τῆς Ῥιζαρείου σχολῆς 150, καὶ οἱ τῶν ἄλλων σχολῶν, οἵτινες θὰ ἐχρησίμευον διὰ τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία 100. Οἱ δὲ νῦν ὑπάρχοντες, ὅπως καὶ αὐτῶν ἡ θέσις βελτιωθῇ καὶ παύσῃ καὶ αὐτῶν ὁ ἐξευτελισμὸς, ὁρίζεται νὰ λαμβάνωσι καὶ οὗτοι 60 δραχμαὶ κατὰ μῆνα, ἕως οὗ ἐκλίπωσι κατὰ μικρόν. Μετὰ τὸν ὁρισμὸν τοῦ μισθοῦ θὰ ἔπαυον πάντῃ ἐκαῖνα τὰ ἐξευτελιστικὰ μέτρα τοῦ πορισμοῦ, τὰ ὁποῖα σήμερον ταπεινοῦσι τὸν ἡμέτερον κλῆρον· θὰ ἔμενον ὅμως τὰ ἄλλα τυχηρὰ εἰσοδήματα τὰ μὴ προσβάλλοντα τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἱερκτείου, οἷον τὰ ἐκ τῶν βαπτίσεων, γάμων καὶ κηδεῶν καὶ τοιούτων ἱεροτελεστιῶν. Τοιουτοτρόπως ἤθελε καταστῇ δυνατόν, ἵνα ὁ ἐφημέριος ζῇ ἀξιοπρεπῶς, καὶ θὰ ἐξευρίσκετο τέλος ὁ τρόπος, δι' οὗ θὰ ἀνυψοῦτο ἡ θέσις τοῦ κλήρου καὶ θὰ ἔπαυε τὸ πάντων ἐντιμότερον ἔργον νὰ θεωρῇται τὸ πάντων εὐτελέστατον καὶ ταπεινότερον. Πᾶς νέος εὖ ἡγμένος καὶ εὐπαιδευτος ἐν τῷ μέλλοντι, ὅστις ἤθελεν αἰσθανθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ζωηρὸν θρησκευτικὸν αἶσθημα, βλέπων ὅτι ἀσπάζομενος τὸ κληρικὸν στάδιον, οὐ μόνον δὲν θὰ ἔτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ λιμοκτονήσῃ καὶ νὰ ἐξευτελισθῇ, ὅπως σήμερον συμβαίνει τοῖς ἱερεῦσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμηθῇ καὶ νὰ ζήσῃ ἀξιοπρεπῇ καὶ ἀνεξάρτητον βίον, ἤθελε προθύμως καταταχθῇ εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, καὶ οὕτως θὰ ἐβλέπομεν ἐντὺς ὀλίγου χρόνου τὸν κλῆρον ἡμῶν μορφούμενον καὶ ἀνυψούμενον καὶ τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀναγεννωμένην, τὴν δὲ εὐσεβεῖαν παρὰ τῷ λαῷ ἡμῶν ἀναθάλλουσαν πάλιν καὶ ἐπικρατοῦντα παρ' αὐτῷ ἡθὴ χρηστότερα καὶ αὐστηρότερα. Ἡ ἰδέα τῆς εἰρημένης προτάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὑπῆρξεν ἀρίστη, ὀφείλεται δὲ ἔπαινος μέγιστος εἰς τὰ μέλη αὐτῆς τὰ συλλαβόντα καὶ προτείναντα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σχέδιον, τὸ ἐπαγγελλόμενον καθ' ἡμᾶς τὴν ὀριστικὴν βελτίωσιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Μέχρι τῆς σήμερον εἶχομεν

μόνον θεολογικάς σχολάς, ἀλλ' ὀλίγοι τῶν ἐν αὐταῖς ἐκπαιδευομένων εὐλόγως ἀπεφάσιζον νὰ ἀσπασθῶσι τὸ κληρικὸν στάδιον, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑκτὸς ἤθελεν ὁδηγήσει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐνδειαν καὶ τὸν ἐξουτελισμόν. Συντακινόμενον ὅμως ταμείου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἀσφαλιζομένου τοῦ μέλλοντος τῶν ἐφημερίων, θὰ λειτουργήσωσι καρποφόρως καὶ καὶ παρ' ἡμῶν θεολογικαὶ σχολαί. Διὰ ταῦτα συγχάρομεν ἀπὸ καρδίας τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτῇς, ἐπαναλαμβάνοντες, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1833, ἀφ' οὗτοῦ ἔχομεν Ἱερὰν Σύνοδον, δὲν ἐξῆλθε σπουδαιότερόν ἐγγραφοῦν ἐκ τοῦ γραφείου αὐτῆς τοῦ ἐγγράφου τοῦ περιέχοντος τὴν εἰρημένην πρότασιν.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ, ὅτι ἐγένετο ἡ εἰρημένη πρότασις περὶ σχηματισμοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου καὶ μισθοδοσίας κλήρου κεκτημένου ἐπιστημονικὰ προσόντα. Πρέπει ἡ πρότασις νὰ πραγματοποιηθῇ, καὶ τότε ἡ χαρὰ ἡμῶν τῶν ποθοῦντων τὴν ἀνύψωσιν τοῦ κλήρου καὶ τὴν θρησκευτικὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ ὅα ἦναι πλήρης. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἄρα γε ἐλπίδες περὶ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς μεγάλης ταύτης ιδέας τῆς αὐτῶς ἐπισήμως παρὰ τῆς Ἱερᾷ Συνόδου προταθείσης; Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ δύο τινῶν, πρῶτον ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῆς Ἱερᾷ Συνόδου καὶ τῶν διευθυνόντων αὐτὴν καὶ δευτέρου ἐξ ὑπουργείου ἐμπορουμένου ὑπὸ εἰλικρινοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ὑπὸ ζῶντος ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἀφ' ἑκτὸς ἐπισήμως ἐκήρυξεν ὅτι θεωρεῖ ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ μισθοδοτηθῇ ὁ κλήρος, ἀφ' οὗ πρῶτον ὁρισθῶσι τὰ ἐπιστημονικὰ προσόντα αὐτοῦ, πρέπει νὰ ἐγκολπωθῇ θερμῶς τὴν ιδέαν ταύτην, μεθ' ἧς συνδέεται τὸ μέλλον καὶ ἡ ἀνύψωσις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τὸ ἐθνικὸν ἐν γένει μέλλον τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καὶ πᾶν ἄλλο ἔργον ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τιθεμένη, νὰ ἔχη πάντοτε πᾶσαν αὐτῆς τὴν προσοχὴν ἐστραμμένην καὶ πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς συγκεντρωμένην εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς. Οὐ μόνον δὲ ἡ παρούσα σύνοδος, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπόμεναι δέον νὰ ὑπομνησκῶσι πολλάκις ἐντόνως ταῖς κατὰ κειροῦς κυβερνήσει τὴν σπουδαίαν ταύτην πρότασιν καὶ νὰ ζητῶσι παρ' αὐτῶν τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς, δεικνύουσαι ὅτι ἐνόσω ὁ κλήρος τῶν ἐφημερίων ὁ ἐρχόμενος εἰς ἄμεσον συνεπαφὴν μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ ἔχων κυρίως εἰς χεῖρας τοῦ τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν αὐτοῦ μένει ἀπείθευτος καὶ ἐξουτελισμένος, ἡ ἐκκλησία ἐν Ἑλλάδι θὰ διατελῇ ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει, ὁ δὲ λαὸς θέλει μένει σχεδὸν ἄνευ θρησκείας καὶ θέλει ὁσημέραι ἀποβαίνει ἀσιθέστερος καὶ φαυλότερος. Ἄνευ τῆς ὑποδεικνυμένης μερίμνης περὶ τῶν ἐφημερίων ἢ δικτῆρσις σχολῶν θεολογικῶν, δι' ἃς τοσαῦτα δαπανηθῶνται, εἶναι ματαία· αὕτη δὲ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἐνόσω ἡ Ἑλλάς μένει ἄνευ μεμορφωμένου κατωτέρου κλήρου, οὐδένα ἐκπληροῖ σπουδαῖον σκοπόν. Οὐδὲν ὠφελεῖ, ὅτι ἐλήφθη πρόνοιά τις, ὥστε ὅπωςδήποτε εὐπαιδευτοὶ ἄνδρες νὰ καταλαμβάνωσι τὰς θέσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱεροκλήρων. Ὁ

ἐπίσκοπος ὑπάρχει κυρίως ἵνα διευθύνῃ τὸν κλήρον· τὰ ὄργανα αὐτοῦ εἶναι οἱ ἐφημέριοι. Μὴ ὑπαρχόντων ἐφημερίων καταλλήλων οὐδὲν κατορθοῦ ὁ ἐπίσκοπος. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἱεροκλήρυξ ὁ κηρύττων ἐν ὁλοκλήρῳ νομῶ ὀλίγην δύναται νὰ προσενήσῃ ὠφέλειαν, μὴ ἐπαρκῶν φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἀνγκῶν τῶν κατοίκων ὁλοκληρίου τοῦ νομοῦ. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱεροκλήρυκες δύνανται νὰ ὠφελῶσι πολύ, ὅταν ὁ λαὸς ᾖ παρσκευασμένος ὑπὸ τῶν ἐφημερίων καὶ προπεπαιδευγμένος θρησκευτικῶς. Ὁ λαὸς κυρίως προσμένει πανταχοῦ νὰ ὁδηγηθῇ καὶ στηριχθῇ εἰς τὴν εὐσέθειαν παρὰ τοῦ ἐφημερίου του. Οὗτος εἶναι ὁ ἄμετρος καὶ πρῶτος διδάσκαλος τῆς θρησκείας καὶ εὐσεβείας πρὸς αὐτόν, ὁ πνευματικὸς πατήρ πάσης οἰκογενείας, ὁ παρηγορῶν αὐτὴν ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου, ὁ στηρίζων αὐτὴν ἐν ταῖς δειναῖς περιστάσεσιν, ὁ παθηγετῶν αὐτὴν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Τοιουτοτρόπως ἐρείλουσιν οἱ Συνοδικοὶ καταδεύοντες τὴν ἀνάγκην τῆς ἀνυψώσεως τῶν ἐφημερίων νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν πραγματοποίησιν τῆς γενομένης προτάσεως. Καὶ ἐὰν δὲ κυβερνήσεις τινὲς δείξωσιν ἀδιαφορίαν πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῶν, θὰ εὗρεθῇ ὁμῶς, ὥς ἐλπίζομεν, ἐν τῷ μέλλοντι καὶ ταιχύτη κυβέρνησις, ἥτις νὰ ἐννοήσῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς προτάσεως ὥς πρὸς αὐτὸ τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καὶ νὰ ἀποφασίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς. Πρὸ πάντων δὲ τὸ μέγα ἔργον δύναται νὰ κατορθωθῇ, ἐὰν ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης Ἀθηνῶν ὁ καὶ διαρκὴς τῆς Ἱ. Συνόδου πρόεδρος καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῆς, ἐγκολπωθῇ τὴν ιδέαν ταύτην καὶ ἀφοσιωθῇ ἀπὸ καρδίας καὶ ἐξ ὁλοκληρίου εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς. Ἡ ἀξιοπρεπὴς ἀποκατάστασις παντὸς τοῦ κλήρου καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις αὐτοῦ ἐὰν ποτε γίνωσι πράγματα παρ' ἡμῶν, θὰ ᾖναι μέγα γεγονός ἐν Ἑλλάδι καὶ θὰ ἔχῃ σπουδαιότατα ἀποτελέσματα ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καταστάσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἐὰν ὁ παν. μητροπολίτης κατορθώσῃ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, καὶ τοῦτο μόνον θὰ ἀρκέσῃ νὰ ἀποθανατίσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἡ δὲ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς θὰ μνημονεύῃ πάντοτε μετ' ἐπαίνων τὸ ὅτι ἐπὶ Προκοπίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ προέδρου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἤρξατο ἡ ἀνακρίνισις τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἐσώθη ὁ κλήρος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐξευτελισμοῦ καὶ τῆς ἀμαθείας καὶ ὑψώθη εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῷ κοινωνικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν περιωπὴν. Κατορθώσατε τοῦτο, πανιερώτατε, καὶ θὰ ἔχητε τὸν ἔπαινον οὐ μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπερχομένων γενεῶν! Καταστήσατε τοῦτο τὸ ὄνειρον τοῦ βίου ὑμῶν, τὸν κύριον πόθον τῆς καρδίας ὑμῶν, τὸν μόνον σκοπὸν τῶν ἐνεργειῶν ὑμῶν. Μεταχειρίσθητε πᾶσαν τὴν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς σας σημερινὴν ἐνέργειαν ὑμῶν καὶ πᾶσαν τὴν ὑψηλὴν ὑμῶν ἐπιρροὴν παρὰ τῷ ἀνωτάτῳ ἄρχοντι, παρὰ τοῖς ἐκάστοτε ὑπουργοῖς, παρὰ τοῖς βουλευταῖς καὶ πᾶσι τοῖς ἰσχύουσιν καὶ θέλετε βεβαίως ἐπὶ τέλους πείσει αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν ἄρωγοὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ

ἐκτελέσωσιν ἔργον μεγάλως μέλλον νὰ ὠφελήσῃ οὐ μόνον τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ τὸν ἑλληνικὸν λαόν!

Ἐπειτα ἐξαρτᾶται ἡ πραγματοποιήσις τῆς προτάσεως καὶ ἐξ ὑπουργείου ἀποδεχομένου αὐτὴν καὶ ἀποφασίζοντος τὴν ἐκτέλεσίν της. Ἀγνοοῦμεν τί θὰ πράξῃ τὸ πρὸν ὑπουργεῖον περὶ τοῦ προκειμένου, δὲν θέλομεν δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅπερ λέγεται, ὅτι οὐ μόνον ἐδέχθη δῆθεν ψυχρῶς τὴν γενομένην πρότασιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἵνα καταστήτῃ τὴν πραγματοποίησιν της ἀδύνατον, ἔσπευσε νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν ἐπιψήφισιν τῆς βουλῆς νόμον περὶ συστάσεως ταμείου τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως διαθέτον ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τῆς Συνόδου χάριν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ὑποδειχθέν ὁ τοῖς¹ ἐκ τῆς μοναστηριακῆς προσόδου. Τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ τῇ ἀποφάσει τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐρισθῇ εἰς τοιαύτην χρῆσιν τὸ εἰρημένον ποσὸν ἐκ τοῦ μοναστηριακοῦ εἰσοδήματος, τρία μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου μετέβησαν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, καὶ ἐξέφρασκον τὴν λύπην των.¹ Ὁ νόμος ὁμῶς μεθ' ὅλας τὰς παραστάσεις ταύτας καὶ τὴν διαμαρτύρησιν βουλευτῶν τινῶν ἐπεψηφίσθη. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ὁμῶς ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν τί κυρίως τὸ ὑπουργεῖον σκέπτεται ὡς πρὸς τὴν πρότασιν τῆς Συνόδου. Φοβούμεθα ἐν τούτοις μὴ οὐ μόνον οἱ πολιτευόμενοι οἱ σήμερον τὰ κοινὰ διαχειριζόμενοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πολιτικὰ κόμματα τὰ μέλλοντα κατόπιν νὰ ἐνέλθωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀκούσωσι ψυχρῶς τὴν εἰρημένην πρότασιν περὶ τοῦ κλήρου· διότι εἶναι ἡμῶν γνωστὴ ἡ θρησκευτικὴ ἀδικηφορία ἡ παρὰ τοῖς πολιτικοῖς ἡμῶν κύκλοις ἐπικρατοῦσα καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος ζωηροῦ ὑπὲρ τῆς ἀνυψώσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ. Εἶναι δὲ λυπηρὸν, ὅτι ἡ ἀδικηφορία αὕτη παρὰ τισι τῶν πολιτευομένων φθάνει μέχρι κεκηρυγμένης ἔχθρας καὶ ἀποστροφῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι καὶ ἐν τῇ περυσινῇ βουλῇ καὶ ἐν τῇ τοῦ ἔτους τούτου ἐξεφράσθη παρὰ τῆς ἐπὶ τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπιτροπῆς ἡ γνώμη, χάριν δῆθεν οἰκονομίας νὰ κατργηθῶσιν αἱ θέσεις τῶν ἱεροκλήρων καὶ τῶν καθηγητῶν τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν τοῖς γυμνασίοις! Καὶ ἀπερρίφθη μὲν καὶ πέρυσιν καὶ ἐφέτος πιστεύομεν ὅτι θέλει ἀπορριφθῇ ἡ πρότασις αὕτη, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ γίνῃ μόνον τοιαύτη πρότασις τί ἄλλο δεικνύει, εἰ

¹ Εἶναι μὲν ἱερὰς καὶ μέγας καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐνισχύσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσως, ἀλλ' ὁ ἐκκλησιαστικὸς πλοῦτος ἔπρεπε κατὰ πρῶτον λόγον νὰ δαπανηθῇ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ἀφέθη μέχρι τοῦδε ἐν τελείᾳ κατακλιώσει. Ἡ δημοτικὴ καὶ ἄλλη ἐκπαίδευσις εἶναι ἀνγκαιολάτῃ εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ. Ἀπαιτεῖται καὶ δευτέρως τις παρὰ τῶν πρὸς τοῦτο, ἡ διὰ τῆς Ἐκκλησίας θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐν τῷ σχολείῳ ἡθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευσις καρποφορεῖ, ὅταν ἡ Ἐκκλησία προπαρασκευάσῃ τὸν παῖδα καὶ μετὰ ταῦτα δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ συμπληροῖ τὸ ἔργον τοῦ σχολείου. Τὸ σχολεῖον δὲν ἔχει ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν του εἰ μὴ ἐπ' ὀλίγα ἔτη τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ εἶναι εὐκόλως ὁλόκληρος ὁ λαὸς ἀνεξαιρέτως νὰ διδαχθῇ. Ἡ Ἐκκλησία ἐπιδρᾷ ἡθικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἐπὶ πάντας καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου ἀπὸ τοῦ λίκνου μέχρι τοῦ γήραος.

μὴ ὅτι πνεῦμα ἐχθρικὸν πρὸς τὴν θρησκείαν ἔχει εἰσχωρήσει μετὰ τῶν τάξεων τῶν πολιτευομένων παρ' ἡμῖν ; Νὰ καταργηθῶσιν οἱ ἱεροκήρυκες ἀντὶ τῶν πολλαπλασιασθῶσιν, εἰ δυνατόν, καὶ νὰ ἔχη ἐκάστη ἐπαρχία τὸν ἱεροκήρυκα αὐτῆς, ὅστις νὰ διδάσκη τὸν λαὸν τὴν εὐσέβειαν καὶ νὰ ὀδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν ! Καὶ δὲν ἐννοοῦσιν οἱ τοιαύτας προτάσεις ποιοῦντες, ὅτι ἂν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὁσημέρῃ ἐξαχρειοῦται ἔτι μᾶλλον, ἂν τὰ ἐγκλήματα ἐπολλαπλασιασθῶσιν, ἂν ἡ πίστις ἐξέλπῃ καὶ ἡ ἀπάτη κατέλαβῃ τὴν θέσιν αὐτῆς, τοῦτο προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ κινήματος καὶ ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ἀπιστίας ; Τὰ ἱερὰ μαθήματα νὰ καταργηθῶσιν ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐνῶ κυρίως ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐνισχυθῶσι ταῦτα, διότι δι' αὐτῶν κυρίως δύναται νὰ μορφωθῇ τὸ ἦθος τῶν μαθητῶν καὶ νὰ πλασθῇ νέα ἠθικὴ γενεά ; Εἶναι δυνατόν ποτε ἡ μόρφωσις τῶν νέων ἄνευ θρησκείας ; Ὁ λόγος, τὸν ὁποῖον φέρουσιν, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν νέων ἱεροκηρύκων καὶ διδασκάλων τῶν ἱερῶν μαθημάτων εἶναι ὁλθὲν ἀνέκδοτοι, καὶ ἀληθὲς ἂν ᾔτο τοῦτο, θὰ ᾔτο ἄλογος καὶ ἀνῆλως ἀπαντήσεως. Δὲν εἶναι ἄξιον, λέγετε, οἱ παρόντες ἱεροκήρυκες καὶ ἱεροδιδάσκαλοι ; Φροντίσατε νὰ μορφώσητε καταλλήλους καὶ ἱκανούς. Τοῦτο ὑπαγορεύει ἡ στοιχειωδέστερα λογικὴ. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης πανθομολογουμένης θρησκευτικῆς ἀδικηθείας τῶν ἡμετέρων πολιτικῶν κύκλων θλιβόμεθα βαθέως, προβλέποντες κακὰ ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὸ μέλλον τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον ἔχουμεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι μόνοι ἐκεῖνοι οἱ λαοὶ δύνανται ἀσφαλῶς νὰ προσδεύσωνται καὶ νὰ ἔχωσι μέγα μέλλον, ὅσοι εἶναι θρησκευτικῶς καλῶς μεμορφωμένοι καὶ νέκτληνται ἠθικῶς χρηστὰ. Λαοὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀνῆθικοι δὲν δύνανται νὰ ἀμείψωνται ἀληθῶς καὶ διαρκῶς ἀκμὴν καὶ στερεῶς νὰ προσδεύσωνται. Ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ υἰεὶα τῶν λαῶν. Ἐρωτήσατε τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν καὶ αὕτη θέλει διδάξῃ ὑμᾶς, ὅτι ἡ ἀληθὴς καὶ γνησίᾳ εὐσέβεια συνεπήγαγε πάντοτε καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπίδοσιν τῶν ἐθνῶν καὶ ὅτι μετὰ τῆς ἠθικῆς συνεβάδισε πάντοτε καὶ τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἀκμὴ. Τοῦναντίον μετὰ τῆς ἀσεβείας συνεσέφρυσεν πάντοτε καὶ ἡ ἀνηθικότης, ἡ ἐκλυσις τῶν ἠθῶν, καὶ μετὰ τῆς ἀπωλείας τῆς ἠθικῆς συνεκπώλεσθη καὶ ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἤρχισε νὰ διαφθείρηται μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν σοφιστῶν, οἵτινες διέσεισαν τὰς θρησκευτικὰς τοῦ λαοῦ πεποιθήσεις καὶ ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσι τὸν ἥττονα λόγον κρείττω καὶ τὸν κρείττονα ἥττω, τὸ ἀγαθὸν κακὸν καὶ τὸ κακὸν ἀγαθόν. Καὶ ἡ Ῥώμη δὲ ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, ὅταν τὰ ἀκόλαστα μυθολογήματα τῶν ξένων θρησκευμάτων καὶ αἱ ξένα ἐν γένει ἰδέαι διαδοθεῖσιν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κράτει, ἐκλόνησαν τὴν πίστιν εἰς τοῦς ἀρχαίους τῆς Ῥώμης θεοὺς. Καὶ σήμερον δὲν εἶναι μεγάλοι μόνοι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, παρ' οἷς ἡ θρησκεία εἶναι ἰσχυρὰ δύναμις, ἠθικῶς ἐξαγνίζουσα καὶ κρατύνουσα αὐτούς, οἱ βόρειοι

γερμανοί, οί ἄγγλοι, οί τῆς βορείου Εὐρώπης ἐν γένει λαοί καὶ οί Ἀμερικανοί; Δὲν πᾶσχοιεν δὲ τοῦναντίον πολιτικῶς καὶ δὲν ἀδυνατοῦσι νὰ ὑβωθῶσιν εἰς στερεάν τινα καὶ διαρκῆ πολιτικὴν εὐεξίαν οἱ καθολικοὶ λαοί, παρ' αἷς ἡ θρησκεία μόνον παρὰ τῷ ἔχλῳ διατηρεῖ κράτος τι, ὅπως κρατῇ αὐτὸν ἐν δεισιδαιμονίᾳ (ἥτις εἶναι διαστροφή τῆς ἀληθοῦς θρησκείας), ἐνῷ παρὰ πάσαις ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι τοῦ λαοῦ ἐπικρατεῖ ἡ φοβερωτέρη ἀπιστία καὶ ἔχθρα πρὸς τὴν θρησκείαν; Εἶναι ἄρα γε πεπωμένον καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ βυθίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτην τῶν λατινικῶν φύλων; Ἀπευχόμεθα τοῦτο ἀπὸ καρδίας, διότι φρίττομεν ἐνώπιον τῶν ἐνδεχομένων ἀποτελεσμάτων τοιαύτης καταστάσεως.

Οἱ παρ' ἡμῖν πολιτευόμενοι οἱ ἀδικόρως ἢ ἐχθρικῶς πρὸς τὴν θρησκείαν διακείμενοι ἔπρεπε νὰ μὴ ἀγνοῶσι δύο μεγάλας ἀληθείας, ὅτι ἄνευ θρησκείας ἡθὴ χρηστὰ παρὰ τῷ λαῷ εἶναι ἀδύνατα, καὶ ὅτι ἄνευ ἡθῶν χρηστῶν πολιτικὸς ἐλεύθερος βίος τῶν ἐθνῶν εἶναι ὡσαύτως ἀδύνατος. Ἡ θρησκεία ἢ ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ρίζα τῆς ἡθικῆς. Μεθ' ὅσα δὲ καὶ ἂν λέγωσιν οἱ ὑποστηρίζοντες τὴν ἀπὸ τῆς θρησκείας ἀνεξάρτητον ἡθικὴν εἶναι ἀνυπόκλητον, ὅτι ἐν τῷ βίῳ καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν εἶναι πάντοτε ἐσώτατα ἡνωμένα τὰ δύο ταῦτα, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἡθική. Ὁ ἡθικὸς νόμος ὁ ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου ἀνθρώπου ἐγγεγραμμένος, ἄνευ Θεοῦ νομοθέτου, δικαστοῦ καὶ ἐκτελεστοῦ αὐτοῦ εἶναι φαινόμενον ἀκατανόητον καὶ ἀπόλλυσι πᾶν κύρος, εὐκολώτατα δὲ περιφρονεῖται καὶ καταπατεῖται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Πόθεν δ' ἡθικὸς οὗτος νόμος, ὅστις δὲν ἐπεβλήθη ὑπὸ ἀνθρώπου τινός, οὐδὲ προήλθεν ἐκ συμφωνίας τινὸς ἀνθρωπίνης, ἀλλ' ἴσταται ὑπεράνω τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν; Πόθεν δ' ὁ νόμος οὗτος, ὅστις ἦτο τοιοῦτος πρὸ χιλιᾶδων ἐτῶν καὶ θέλει εἶναι τοιοῦτος καὶ μετὰ χιλιᾶδας; Δὲν μένει αἰνιγμα ἄνευ παραδοχῆς τοῦ Θεοῦ ὡς νομοθέτου αὐτοῦ, οὐ τινος ἐκράζει τὴν θέλησιν ἢ μᾶλλον τὴν οὐσίαν; Ἐπειτα ἡ εὐθύνη, ἣν αἰσθάνομεθα ὅτι φέρομεν πάντες ἐπὶ τῇ παραβάσει τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ἔχει ἔννοiάν τινα ἄνευ μελλούσης ζωῆς καὶ ἄνευ ἀνωτέρας τινὸς δυνάμεως ἀσφαλιζούσης τὸ κύρος τοῦ νόμου τούτου; Ἴδου διὰ τί ὁ μέγιστος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ὁ Κάντιος, ἐθεώρησεν ὡς γνωστὸν ὡς ἀνγκαιὰ αἰτήματα τῆς ἡθικῆς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀθανασίαν. Οὕτω σκέπτεται ἀναγκαιῶς πᾶς ἄνθρωπος, ταύτην τὴν λογικὴν ἀκολουθεῖ πρὸ πάντων ὁ λαός. Πείσατε τὸν ἄνθρωπον τοῦ λαοῦ, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς καὶ μέλλουσα ζωὴ, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ κρατήσῃτε αὐτὸν ἀπὸ τῶν φοβερωτέρων ἐγκλημάτων. Τοῦτο ἠνάγκασεν ὡς γνωστὸν τὸν Ροβεσπιέρον κατὰ τὴν μεγάλην γαλλικὴν ἐπανάστασιν νὰ πείσῃ τὴν ἐθνικὴν σύνοδον νὰ ἀνακηρύξῃ ὅτι *le peuple francais reconnaît l' être suprême et l' immortalité de l' âme* ! ἤτοι ὁ γαλλικὸς λαός ἀναγνωρίζει τὸ ὑπέρτατον ἂν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς (1794).

Ἡ ἀρνήσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κατάργησις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἣτις εἶχε ψηφισθῇ ἐν τῇ ἐπαναστατικῇ μέθῃ τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, εἶχε μεταβάλλει τὴν Γαλλίαν εἰς κοινωνίαν θηρίων κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς τρομοκρατίας. Περὶ τοῦ στενοῦ τούτου συνδέσμου τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς προκυματευόμενος ὁ Guizot ἐν ταῖς μελέταις αὐτοῦ περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἀπεδείξαμεν τὸ γεγονός τοῦτο ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν εἶναι οὔτε ἐπίνοια, οὔτε σύμβασις ἀνθρωπίνῃ, οὔτε εἰς τῶν πεπωμένων ἐκείνων νόμων, διὰ τῶν ὁποίων κυβερνᾶται ὁ ὕλικὸς αὗτος κόσμος. Εἶναι ὁ νόμος τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρου κόσμου, νόμος ἁνώτερος τοῦ κόσμου τούτου, ὅστις ἀναγνωρίζων αὐτόν, ἀναγνωρίζει ἐκυτὸν συγχρόνως ἐλεύθερον καὶ ὑποταγμένον. Τίς εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ νόμου τούτου; Τίς τὸν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου αὐτὸς δὲν εἶναι ἔργον καὶ ὅστις κυβερνᾷ αὐτόν χωρὶς νὰ τὸν ὑποδουλώσῃ; Ποῖος ἔθεσε τὸν νόμον τοῦτον ὑπεράνω τοῦ κόσμου, ὅπου παρέρχεται ὁ παρὼν βίος τοῦ ἀνθρώπου; Φανερῶς ὑπάρχει ἁνωτέρα ἐξουσία, ἀφ' ἧς πηγάζει ὁ ἠθικὸς νόμος, καὶ ἣτις ἀποκαλύπτει αὐτόν. Μετὰ τοῦ κοινοῦ αὐτοῦ νοός, τὸν ὁποῖον ἔνεκεν τῆς ἀσεβείας του καὶ τοῦ κυνισμοῦ του τόσον συχνάκις ἐλησμόνει, εἶπεν ὁ Βολταῖρος, ὁμιλῶν περὶ τοῦ ὕλικου κόσμου, καὶ τῆς τάξεως, ἣτις βρασιλεύει ἐν αὐτῷ. «Δὲν δύναμαι νὰ ὑποθέσω ὅτι τὸ ὠρολόγιον τοῦτο ὑπάρχει καὶ δὲν ἔχει τὸν ὠρολογοποιόν του.» Ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ πρόκειται περὶ πολὺ διαφορωτέρου πράγματος ἢ περὶ ὠρολογίου· δὲν ἔχομεν ἐνταῦθα ἐνώπιον ἡμῶν κατασκευασμένην τινὰ καὶ κανονισμένην ἀπλὴ διὰ παντός μηχανήν. Ὁ νόμος τῆς τάξεως, τ. ἔ. ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἀδικλείπτως εἰς σύγκρουσιν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας· ἡ ἐλευθερία ἀναγνωρίζει τὸν ἠθικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον δύναται νὰ πληρώσῃ ἢ νὰ παρῇ. Ὁ νόμος ἀποκαλύπτει τὸν ἁνώτατον νομοθέτην, τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις. Ὁ Θεὸς ἠθικὸς κύριος καὶ ὁ ἄνθρωπος πρόσωπον ἐλεύθερον ὑποκείμενον περιέχονται ὁμοῦ ἐν τῷ γεγονότι τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐν τῷ ἠθικῷ τούτῳ νόμῳ μόνον εὑρεν ὁ Κάντιος τὸν Θεόν· εἶχεν ἄδικον νὰ μὴ εὕρισκῃ αὐτόν καὶ ἄλλαχοῦ, ἀλλ' ἀληθῶς ἐν τῷ ἠθικῷ νόμῳ, τῷ κανόνι τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, φανεροῦ ὁ Θεὸς ἐαυτὸν τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ ζωηροτέρας καὶ μᾶλλον ἀμέσου ἐναργείας. Καθὼς δὲ ὁ ἠθικὸς νόμος ἄνευ κυριάρχου νομοθέτου, ὅστις τὸν ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἐλλιπὲς καὶ ἀνεξήγητον γεγονός, ποταμὸς ἄνευ πηγῆς, ἐπίσης καὶ ἡ ἠθικὴ εὐθύνη τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου ἄνευ τοῦ ἁνωτάτου δικαστοῦ, ὅστις ἐφαρμόζει αὐτήν, εἶναι γεγονός ἀτελὲς καὶ ἀνεξήγητον, πηγὴ ἄνευ ἐκβολῶν, ἣτις ῥέει καὶ ἀφκνίζεται, οὐδεὶς οἶδε, ποῦ! Καθὼς ὁ ἠθικὸς νόμος ἀποκαλύπτει τὸν ἠθικὸν νομοθέτην, οὕτως ἡ ἠθικὴ εὐθύνη ἀποκαλύπτει τὸν ἠθικὸν δικαστήν. Ὅπως ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν δύναται νὰ συνταυτισθῇ μετ' οὐδενὸς ὑπ' ἀνθρώπων ἐπινοηθέντος θετικοῦ νόμου, οὕτως

αἱ κρίσεις αἱ παρὰ τῶν ἀνθρώπων γινόμεναι ἐν ὀνόματι τῆς ἡθικῆς εὐθύνης, δὲν εἶναι σχεδὸν ποτὲ ἢ ἐντελῶς ἀληθῆς καὶ δικαία ἐκείνη κρίσις, οἷον ἡ εὐθύνη αὕτη προσδοκᾷ καὶ ἐπικαλεῖται. Ἡ ἡθικὴ εὐθύνη ἀπαιτεῖ ἀνωτέρων τινὲς ἀπτικιστον ἱκανοποίησιν. Τοιουτοτρόπως καθὼς ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἡθικῷ νόμῳ περιέχεται ὡς ἀρχικὸς ποιητὴς του, οὕτως ἐν τῇ ἡθικῇ εὐθύνῃ περιέχεται ὁ Θεὸς ὡς ὁ ὀριστικὸς αὐτοῦ δικαστής. Κατὰ ταῦτα ἡ ἡθικὴ τάξις, τὸ κράτος τοῦ ἡθικοῦ νόμου, εἶναι ἀκατάληπτος καὶ ἀδύνατος, εἰ μὴ δὲν εἶναι Θεός, ὅστις νὰ τηρῇ αὐτὴν ὑπεράνω τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀνορθώσῃ ὅταν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διαταράσσῃ αὐτήν. Τοιουτοτρόπως τὰ ἡθικὰ γεγονότα, τὰ ἔμφυτα καὶ ἰδιόζοντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δηλ. ἡ διάκρισις τοῦ ἡθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ἡθικὴ ὑποχρέωσις, ἡ ἡθικὴ εὐθύνη, ἡ ἡθικὴ ἀξία ἢ ἀπεξία εἶναι ἐσώτατα ἀνγκυαίως συνδεδεμένα μετὰ τῶν θρησκευτικῶν γεγονότων, δηλ. τοῦ Θεοῦ, ὡς ἡθικοῦ νομοθέτου καὶ ὡς τηρητοῦ καὶ κριτοῦ. Ἀλλὰς λέξουσιν ἡ ἡθικὴ εἶναι οὐτως καὶ φυσικῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς θρησκείας.¹ Τὰς σκέψεις ταύτας τοῦ Γκιζώτου, αἵτινες εἶναι πόρισμα βαθυτάτων μελετῶν καὶ μακρῆς πείρας τοῦ βίου, ἔπρεπεν οἱ παρ' ἡμῖν πολιτευταὶ νὰ μελετήσωσι καλῶς. Χρηστὰ ἦθῃ εἶναι ἀδύνατα παρὰ τοῖς λαοῖς ἄνευ θρησκείας. Χρηστὰ ἦθῃ θὰ μορφωθῶσι καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἂν ὁ λαὸς κατὰ τὴν εὐσεβίαν, ὅπως ἦτο ὁ λαὸς ἐπὶ τῶν πατέρων ἡμῶν. Ἵνα δὲ τοῦτο ἐπιτύχωμεν πρέπει νὰ μορφώσωμεν κληρὸν πεπαιδευμένον δυνάμενον νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν θρησκείαν τὴν παροῦσαν γενεάν κεκτημένον πάντῃ τὰ ὅσα τῶν νῦν χρόνων καὶ μεταχειριζόμενον πᾶσαν τὴν σημερινὴν παιδείαν πρὸς ὑποστήριξιν ἀληθοῦς, πεφωτισμένης, συμφώνου πρὸς τὴν σήμερον πρόοδον εὐσεβείας, οὐχὶ δὲ δεισιδαιμονίας καὶ φανατικῆς, ὅποια σήμερον παρ' ἡμῖν καὶ ἄχρηστος καὶ ἀδύνατος εἶναι.

Δευτέρῃ ἀλήθειᾳ, ἣν οἱ πολιτευόμενοι παρ' ἡμῖν δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωσιν, εἶναι, ὅτι ἂν πάντες οἱ λαοὶ ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς θρησκείας, πρὸ πάντων ὁμοῦς χρήζουσιν αὐτῆς οἱ ἐλεύθεροι λαοί. Διότι πρῶτον ἡ ἐλευθερία προϋποθέτει ἡθικὸν τὸν λαόν, ἔχοντα αὐταπόρνησιν καὶ ἀρκετὴν δύναμιν ψυχῆς, ὅπως ἀνθίσταται κατὰ παντὸς δεσποτισμοῦ καὶ ματαιοῖ πᾶσαν ἀπόπειράν ὑποδουλώσεως. Ὁ ἀνήθικος καὶ ἐκνευρισμένος λαὸς εἶναι ἀνίκανος νὰ διατηρήτῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ τυραννία εὐκόλως ὑποτάσσει τὸν λαόν τὸν μὴ ἔχοντα τὸ θάρρος νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας. Διὰ τοῦτο πάντοτε τῆς ὑποδουλώσεως τῶν λαῶν προηγῆθη ἡ ἐκφυλισίς τῶν ἡθῶν αὐτῶν, ἥτις ἤρξατο ἀπὸ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν. Ἐπειτα ἔχει ἀνάγκην ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας καὶ διότι ἄλλως εὐκόλως καταντᾷ εἰς τὴν ἀκολασίαν, εἰς τὴν ἀπόρριψιν παντὸς ἡθικοῦ, πολιτικοῦ καὶ

1. Μελέται περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν τῇ σχέσει αὐτῆς πρὸς τὴν παροῦσαν κατὰστάσιν τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πνευμάτων. Κατὰ τὴν ἡμ. μετάφρασιν σελ. 60.

κοινωνικοῦ χαλινου. Οἱ φιλελεύθεροι νόμοι ἀφίνουσιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πολίτου πολλὴν ἐλευθερίαν, ἥς εὐκόλως λαοὶ ἀνήθικοι καταχρῶνται. Καὶ διὰ τοῦτο εὐκόλως τοιοῦτοι λαοὶ τὴν ἐλευθερίαν παρεξηγοῦντες καταντῶσιν εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ εἰς τὴν τελείαν ἀκολασίαν, ἥτις ἄγει εὐθὺς εἰς τὴν τυρηνίαν. Ἰδοὺ διὰ τί ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἀμερικῇ καὶ ἄλλαις χώραις, ἔνθα τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀκμάζει καὶ ἡ θρησκεία εἶναι ἰσχυρὰ κοινωνικὴ δύναμις, θάλλουσι καὶ οἱ δημοκρατικοὶ φιλελεύθεροι θεσμοί. Τοῦναντίον ἐν χώραις, ἐν αἷς πικαίουςι περὶ τῆς ὑπεροχῆς ἢ ἀπιστίας καὶ ἡ δεισιδαιμονία, ἥτις εἶναι πικρὰ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, ἡ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ ῥιζώσῃ, καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς. Ἰδοὺ πῶς καὶ περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης ἐκφράζεται ὁ αὐτὸς ἐπιφανὴς Γάλλος συγγραφεύς, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐμελέτησε τὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν πνευμάτων ὑπὸ ἔποψιν θρησκευτικὴν.

ἈΤίνες κινδύνους καὶ τίνα προσκόμματα ἀπαντᾷ σήμερον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνικῇ καταστάσει καὶ ἐν τοῖς ἥθεσιν ἡμῶν ἡ ἀποτελεσματικὴ καὶ διαρκὴς ἀποκατάστασις τῆς ἐλευθερίας; Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τοιοῦτος, ὥστε νὰ ὠφελῇ ἡμᾶς ἢ νὰ βλάπτῃ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ; Συντηρητικοὶ ἢ φιλελεύθεροι, χριστιανοὶ ἢ ἐλευθερόφρονες, καθολικοὶ ἢ προτεστάνται πάντες οἱ σπουδαῖοι καὶ πεφωτισμένοι ἄνθρωποι συμφωνοῦσι σήμερον εἰς τοῦτο, ὅτι θρηνοῦσι τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἡμῶν ἐπικράτησιν τῶν ὕλικῶν συμφερόντων, τὴν δίψαν τῶν φυσικῶν κοινωνιῶν ἀπολαύσεων καὶ τὰς ἐκεῖθεν πηγάζουσας ἐξεις τοῦ ἐγωῖσμου καὶ τῆς τρυφηλότητος. Ἐχουσι δὲ δίκαιον. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐποχῆς ἡμῶν εἶναι τοῦτο τὸ μεγάλητερον κακόν, ὅσον δὲν φαντάζονται τοῦτο ἴσως καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες θρηνοῦσιν αὐτό. Μετὰ τῆς ζωηρᾶς καὶ ἰσχυρᾶς γλώσσης τοῦ ἔλεγεν ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέον ὁ Α΄: «Δὲν φοβοῦμαι τοὺς συνωμότες τοὺς ἐγειρομένους ἀπὸ τῆς κλίνης των κατὰ τὴν 10ην ὥραν τῆς πρωῒας.» Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ συνωμοτῶν, καὶ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς δὲν ἀπαιτεῖ ἀπολύτως νὰ μὴ λημβάνῃ τις περὶ ἑαυτοῦ μηδεμίαν πρόνοιαν. Ἀλλ' ὅ,τι ἔχει σημασίαν ὡς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις θέλει νὰ ᾔῃ ἐλεύθερος, ἄτομον ἢ λαός, εἶναι νὰ μὴ ᾔῃ τυφλῶς καὶ ἐμπαθῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς ὕλικῆς του εὐημερίας καὶ τῶν μικρῶν του προσωπικῶν ἐπιθυμιῶν· εἶναι ἀναγκαστὸν νὰ ἀπομακρύνῃ ὁ τοιοῦτος ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν ἐγωῖσμόν καὶ τὰς ἐπικουρείους ἀρχάς. Βάνυστος ἢ λεπτός ὁ ἐπικούρειος δυσκόλως ἀναδέχεται ἀγῶνας καὶ θυσίας, καὶ εὐκόλως ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ γνῶρίζῃ ἐξησφαλισμένας τὰς ἡδονὰς του καὶ τὴν ἀνάπαυσίν του. Καὶ ὅταν ᾔῃ συνετὸς καὶ ἥπιος ὁ ἐγωῖσμός, εἶναι πάθος ψυχρὸν καὶ ἄγονον καὶ δὲν κυριεύει τὸν ἄνθρωπον ἄλλως εἰ μὴ ἐξικντλοῦν καὶ καταβιδάξον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἡ ἐλευθερία ἀπαιτεῖ ἥθην αὐστηρότερα, τάσεις ὑψηλότερας, ἀντιστάσεις ἰσχυροτέρας, κατάστασιν ψυχῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἥθι-

αύτης καὶ ἡ αὐταπάρανησις ἐπικρατοῦσιν. Ἀκριβὲς δὲ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν νεωτέραν κοινωνίαν τοῦτο, τὸ ὅποσον ἐλλείπει ἀπ' αὐτῆς. Ὁ χριστιανισμὸς διδάσκει εἰς πάντας μεγάλους καὶ μικρούς, πλουσίους καὶ πένητας νὰ μὴ κατακτρίδωσιν εἰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις πᾶσαν τὴν ζωὴν των· καλεῖ αὐτοὺς εἰς σφίρας ὑψηλοτέρας, καὶ ἐνῶ ἐμπνέει αὐτοῖς πόθους καθαρωτέρους, ἀνοίγει αὐτοῖς καὶ ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν των τὰς ὥραιότερας ἐλπίδας. Ἰσχυρὸς ἢ ταπεινὸς, πλήρης πεποιθήσεως εἰς ἑαυτὸν ἢ μετριόφρων ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς δὲν θὰ ζητήσῃ ἐν τῷ συμφέροντι καὶ αὐτῷ τῷ καλῶς ἐννοουμένῳ, τῇ πικρατείᾳ ταύτῃ τῶν πολιτικῶν, τὸ ἀπακλειστικὸν ἔργον τοῦ καὶ τὸ μόνον ἐλατήριόν του εἶτε πρὸς τοὺς ὁμοίους του εἶτε πρὸς ἑαυτόν· ἔχει ἄλλο τέλος νὰ ἐπιδιώξῃ, ἄλλους εὐγενεστέρους νόμους νὰ ἐκτελέσῃ, ἄλλα ὑψηλότερα αἰσθημάτων νὰ ἐκδηλώσῃ καὶ νὰ ἐκνοποιήσῃ· δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε ἐπικούρειος οὔτε ἐγώιστής. Αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλητέρων ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δύναται νὰ παράσχῃ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν εἰς τὰς κοινωνίας, αἵτινες τείνουσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Ἴδου ἡ δευτέρα. Ἡ ἐλευθερία δὲν ἔρχεται χωρὶς νὰ ἀνοίγῃ καὶ εὐρὺ στάδιον εἰς τὴν ἀκολασίαν (licence). Εἶναι ὀνειροπόλημα νὰ ἐλπίζῃ τις, ὅτι θὰ ἀπολαύσῃ τῶν εὐεργεσιῶν τῆς μιᾶς χωρὶς νὰ διατρέξῃ τοὺς κινδύνους καὶ ὑποστῇ τὰ ἀποπήματα τῆς ἄλλης, ἐπίτης εἶναι ὀνειροπόλημα νὰ πιστεύῃ τις ὅτι διὰ τῶν ποινικῶν νόμων, τῶν δικαστηρίων καὶ τῶν χωρυφυλάκων θὰ καταβάλῃ ἀποτελεσματικῶς τὴν ἀκολασίαν. Ἡ νόμιμος ὑλικὴ βία εἶναι βεβηλὴς ἀνγκυλίς, ἀλλ' εἶναι ἀνεπάρκής. Ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ εἶναι ἀνάγκη ἐκτὸς τῶν δικῶν καὶ τῶν ποινῶν καὶ ἄλλου τινός. Ἡ ἠθικὴ καὶ αὐθόρμητος προδικάθεσις τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐπιρροὴ αὕτη τῆς καλῆς κατεστάσεως τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἡθῶν, εἶναι ἀπολύτως ἀνγκυλίς ὡς πρόχωρα κατὰ τῆς ἀκολασίας, ἣτις ἀναποφεύκτως ἀκολουθεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Δύο πράγματα εἶναι βέβαια, πρῶτον, ὅτι ἐν ἐλευθέρῳ τόπῳ οὐδεὶς θὰ ἡξίου, ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ ἐντελῶς τὴν ἀκολασίαν· δεύτερον ὅτι αἱ ἠθικαὶ καὶ ἐξ ἀγαθῆς προδικάθεσεως πηγάζουσιν δυνάμεις αὐτῆς τῆς κοινωνίας θέτουσι μόναι τὰς κυβερνήσεις καὶ τοὺς λαοὺς εἰς θέσιν νὰ ἀντιπαλαίωσι κατὰ τῶν κακῶν τῆς ἀκολασίας, τὰ ὅποια θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐμποδίσῃ τις ἐντελῶς. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀποτελεσματικωτέρα, ἡ δημοτικωτέρα καὶ δαιμωτέρα τῶν δυνάμεων τούτων. Εἶναι ἀποτελεσματικὴ κατὰ τῆς ἀκολασίας ἕνεκα δύο λόγων καὶ διὰ δύο μέσων· κατ' ἀρχὴν σώζει εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς, καὶ οὐδέποτε ταπεινώνει αὐτὴν ἀπέναντι τῆς ἐλευθερίας, ἥς ἀναγνωρίζει ἐν τούτοις καὶ προκηρύττει τὸ δικαίωμα. Πράγματι δὲ ἐμπνέει εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἰσθημα, τὸ ὅποσον ἡ ἐξουσία δὲν πρέπει νὰ παραβιάσῃ, τὸν σεβασμόν. Ἡ ἀπουσία τοῦ σεβασμοῦ εἶναι ὁ μεγάλῃτερος πολέμιος τῆς ἐξου-

σίας, ἥτις βλάπτεται περισσότερο ἐκ τῆς ὕβρεως ἢ ἐκ τῆς βίας. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τοῦτο τείνουσιν οἱ σφοδρότεροι αὐτῆς ἐχθροί, εἰς τὸ νὰ ὑβρίζωσιν αὐτὴν καὶ ἐξευτελίζωσι συστηματικῶς. Ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἡ διαφθορὰ καὶ ἀκολασία οὐδέποτε δύναται νὰ κορυφωθῇ ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινωνίαις. Ὑπάρχουσι βεβηχίως ἄνθρωποι ἀκόλαστοι, ταραξίαι καὶ κακοήθεις ἐν ταῖς χριστιανικαῖς κοινωνίαις, ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις ὑπάρχουσιν· ἀλλ' αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις καὶ τὰ χριστιανικὰ ἥθη ἐγείρουσι καὶ διατηροῦσι παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ παρὰ τοῖς ὄχλοις καὶ μετὰ τὸν ἄνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων σεβαστοὺς φίλους τῆς νομίμου καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἄνδρας, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἀκολασία καὶ αἱ ὕβρεις ἐμποιοῦσιν ἀποστροφὴν τοσαύτην, ὅσον καὶ φόβον ὑπὲρ τῆς τάξεως, καὶ οἵτινες ἐπίσης ἐλεύθεροι ὄντες κατακρεῦγουσιν ὑπὲρ ταύτης εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ὅπλα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἱστορία παρέχει ὡς πρὸς τοῦτο ἀποδεικτικὰ παραδείγματα. Οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ εἶναι οἱ μόνοι, παρ' οἷς ἡ ἀκολασία δὲν κατήντησεν ὀριστικῶς εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀναρχίαν ἢ τὸν ἀπόλυτον δεσποτισμόν, εἶναι οἱ μόνοι, οἵτινες διὰ διαφόρων μεταβολῶν καὶ διὰ σωτηρίων ἀντιδράσεων διήλθον τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, χωρὶς νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτὰς ἠθικῶς ἢ πολιτικῶς. Οὔτε τὰ κράτη τῆς ἐθνικῆς ἀρχιότητος, οὔτε τὰ τῆς βουδδιστικῆς ἢ μουσουλμανικῆς ἀνατολῆς ἠδυνήθησαν νὰ ὑποστῶσι τοιαύτας δοκιμασίας. Ἐσχόν μὲν τὰς ἰδίαις ἡμέρας τῆς ὑγείας καὶ τῆς δόξης των· ἀλλ' ὅτε τὸ κακὸν τῆς ἀκολασίας ἢ τῆς τυραννικῆς κατέλαβεν αὐτό, ἔπεσον ἀνεπιστρεπτί, καὶ ἡ πτώσις των βικρία ἢ βραδεῖα, καταστρεπτικὴ ἢ ἥρεμος, ὑπῆρξε τὸ τέλος πάσης τῆς ἱστορίας των. Εἶναι δὲ τιμὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὅτι κέκτηται τὴν δύναμιν νὰ ἀνυψοῖ τὰς κοινωνίας ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν των, ὅπως τὰ ἄτομα ἀπὸ τῶν ἀποπλανήσεών των, καὶ ὅτι διὰ τῆς πίστεώς της καὶ τῶν αἰσθημάτων της, ἅτινα ἐγείρει, παρέσχευ ἤδη πλέον ἢ ἅπαξ ὅτε μὲν εἰς τοὺς φίλους τῆς τάξεως, ὅτε δὲ εἰς τοὺς φίλους τῆς ἐλευθερίας ἄσυλον κατὰ τὰς ἀποτυχίας των, ἵνα ἐπανακτήσωσι τὸ ἀπολεσθὲν πεδίον. Θὰ ἦτο δὲ σήμερον διὰ τοὺς φίλους τῆς ἐλευθερίας ἀφροσύνη καὶ ἀχαριστία, ἐὰν παρεγνώριζον τὸ μέγα τοῦτο γεγονός καὶ τὰ σωτήρια αὐτοῦ διδάγματα¹. Οὕτως εὐγλώττως καὶ πειστικῶς ὁ Γκιζῶτος δεικνύει τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ θρησκεία ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν λαῶν. Κατὰ ταῦτα ἂν καὶ ἡμεῖς ὑψοῦμεν φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς θρησκείας παρ' ἡμῖν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κλήρου, δὲν πράττομεν τοῦτο, διότι ἐμπορούμεθα δῆθεν ὑπὸ ἀντιδραστικοῦ καὶ μισελευθέρου πνεύματος. Πᾶν τούναντίον· ὑψοῦμεν φωνὴν ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προόδου, διότι εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι οἱ ἐλεύθεροι θεσμοὶ θὰ στερε-

¹ Ἀδελφί: σελ. 21.

ωθῶσι παρ' ἡμῖν, ἐὰν ὁ λαὸς ἔχη ἥθη χρηστὰ, καὶ ἥθη χρηστὰ ἄνευ θρησκείας εἶναι ἀδύνατον λαὸς τις νὰ ἀποκτήσῃ καὶ διατηρήσῃ. Διὰ ταῦτα οἱ φίλοι τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προόδου δὲν ἔπρεπε νὰ ἦναι παντάπῃσι κατὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς θρησκευτικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ.

Πρὶν ἢ θέσωμεν πέρας εἰς τὴν παροῦσαν διατριβὴν ἡμῶν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ ἀποκρούσωμεν καὶ ἐνστάσεις τινὰς πολλάκις ἐπαναληφθείσας κατὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀνυψώσεως τοῦ κλήρου.

Τινὲς τῶν ἐνστάσεων τούτων εἶναι ἐντελῶς γελοῖαι, οἷα ἡ ἐξῆς· «Οἱ ἱερεῖς ἐκπαιδεύμενοι γίνονται, λέγουσιν, ἄπιστοι, ἐνῷ οἱ ἱερεῖς πρέπει νὰ συμμερίζωνται τὰς προλήψεις τοῦ ὄχλου, οὗ χάριν ὑπάρχει ἡ θρησκεία.» Τοιαύτης μωρᾶς ἐνστάσεως διακινεῖται τις νὰ παραδράμῃ ὡς ἀνκίζας προσοχῆς καὶ ἐλεγχούσας τελείαν ἀγνοίαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς. Οἱ οὕτως ὁμιλοῦντες περὶ θρησκείας νομίζουσιν ἕνεκα τελείας ἀγνοίας τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι σύνολον προλήψεων, δι' ὧν ὁ λαὸς ἀπατᾶται, ἵνα κρατῇται ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων! Πόσον πλανῶνται οἱ οὕτω περὶ θρησκείας σκεπτόμενοι! Ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς θρησκείας ἔγκεινται καὶ ὑφίσταται ἀλήθειαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, αἱ ἀλήθειαι περὶ Θεοῦ, προνοίας, πνευματικότητος τῆς ψυχῆς, ἐθνικασίας, καὶ μελλούσης ζωῆς, ἀντικείμενα, ὧν ὑψηλότερα δὲν ὑπάρχουσι διὰ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, καὶ εἰς ὧν τὴν ἔρευναν ἀφωσιώθησαν τὰ μεγαλύτερα πνεύματα πάντων τῶν αἰώνων ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ Πλάτωνος, μέχρι τοῦ Ὀριγένης, Λύγουστίνου, Βασσουέτου, Σλακερμαχέου, Καντίου καὶ Φιχτίου. Ἡ θρησκεία εἶναι ἡ βαθυτάτη καὶ εὐγενεστάτη ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πάσης ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ βάση ὁλοκλήρου τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Οὐ μόνον λοιπὸν ἡ θρησκεία δὲν εἶναι σύνολον προλήψεων, ἀν καὶ ἡ μωρία καὶ ἡ ἀμαθία τῶν ἀνθρώπων πολλάκις ἠθέλησε νὰ ἀνκμίσῃ αὐτὴν μετ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλως τοῦναντίον ἐγκρύπτει ἐν ἐαυτῇ τὴν ὑψίστην ἀνθρωπίνην σοφίαν. Οὐ μόνον δὲν εἶναι προνόμιον τῶν ὄχλων, ἀλλ' ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενον τῶν πόθων καὶ σκέψεων τῶν ὑψίστων νόων τοῦ κόσμου. Διὰ τοῦτο ὅσον σοφώτεροι γίνονται οἱ ἱερεῖς, τοσοῦτον βαθύτερον καὶ καθαρότερον ἐννοοῦσι τὴν θρησκείαν, καὶ τοσοῦτον ἀσφαλέστερον ὁδηγοῦσι τοὺς λαοὺς εἰς ἀληθεστέραν καὶ ἀγνωτέραν εὐσέβειαν, ἀπελλαγμένην προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν, αἵτινες ἀσχημίζουσι καὶ διαττρέφουσι τὴν θρησκείαν.

Ἐρχόμεθα εἰς ἄλλην ἐνστάσιν· «Οἱ ἱερεῖς μισθοδοτούμενοι, λέγουσι, θὰ γίνωσιν ὑπάλληλοι τῆς κυβερνήσεως, καὶ θὰ ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῆς, θὰ χρησιμεύωσι δὲ ὡς ὄργανα πολιτικῶν σκοπῶν, ἐνῷ συγχρόνως θὰ ἀνοιχθῇ νέον στάδιον εἰς τὴν θεσιθηρίαν, ἐξ ἧς πάσχει ἡ Ἑλλάς.» Ἀληθῶς γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχουσι χωρὶς ἐν αἷς οἱ ἱερεῖς εἶναι πεπαιδευμένοι καὶ συτηροῦνται ἀξιοπρεπέστατα διὰ τῶν ἐκουσίων συνδρομῶν τῶν θρησκευτι-

κῶν κοινοτήτων, ὧν προΐστανται. Τοῦτο γίνεται ἐν Ἀμερικῇ. Οἱ κήρυ-
 κες τοῦ θείου λόγου ἐκεῖ εἶναι διὰ τοῦτο ἐντελῶς ἀπὸ τῆς πολιτείας
 ἀνεξάρτητοι. Ἀλλ' ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνία διαφέρει οὐσιωδῶς τῶν εὐρω-
 παϊκῶν κοινωνιῶν. Ὁ ἀμερικανικὸς λαὸς γνωρίζει καὶ αὐτοδιοικῆται, καὶ
 μηδὲν προσμένων. τὰ πάντα παρὰ τῆς κυβερνήσεως, μεριμνᾷ αὐτὸς
 ἰδιωτικῶς περὶ τῶν ἀνγκῶν του. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀμερικὴ εἶναι ἡ μόνη χώ-
 ρα, ἣτις ἀληθῶς δημοκρατεῖται. Ἐκεῖ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα εἶναι
 ζωηρότατον, ὥστε ἡ κοινωνία δὲν ἔχει ἀνάγκη τῆς προστασίας καὶ βοή-
 θείας τῆς κυβερνήσεως πρὸς πλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἀνγκῶν της. Ἐκεῖ
 οὐ μόνον αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ διακτηροῦνται ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ
 Πανεπιστήμια καὶ τὰ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καθὼς καὶ τὰ ἄλλα
 σχολεῖα καὶ ἐν γένει ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι εἰς χεῖρας ἰδιωτῶν, ἐπικρ-
 ούσης εἰς πάντα ταῦτα τῆς ἰδιωτικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ὅ,τι εἶναι δυνατόν
 εἰς τὸν δραστήριον, πλήρη ζωῆς καὶ αὐτοβουλίας ἀμερικανικὸν λαόν, δὲν
 εἶναι δυνατόν ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης,
 οἵτινες ἐκ τοῦ παρελθόντος φέρουσιν ἄλλας ἑξεις, καὶ οἱ ὅποιοι ἐπὶ μακρὸν
 ἀκόμη χρόνον θὰ χρήζωσι τῆς κυβερνητικῆς προστασίας καὶ κηδεμονίας.
 Ἀφήσατε ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ἀπείρῃ τῇ Εὐρώπῃ τὴν περὶ Πανεπιστημίων,
 γυμνασίων καὶ ἐκπαιδεύσεως ἐν γένει μέριμναν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτο-
 βουλίαν καὶ ἐνέργειαν, καὶ τάχιστα θὰ ἴδῃτε, εἰς ποῖον ἀθλιότητος βαθ-
 μὸν πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης θὰ καταπέσῃ ἡ ἐθνικὴ ἐκπαίδευσις. Εἰς ποῖον
 σημεῖον ἐλσεινότητος ἤγαγεν ἐν Ἑλλάδι ἡ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ἐνέργειαν ἢ
 τὴν τύχην ἐγκατάλειψις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς μορφώσεως καὶ συντηρή-
 σεως τοῦ κατωτέρου ἰδίου κλήρου, περὶ τούτου εἴμεθα πάντες μάρτυρες.
 Δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ὑψηλῇ τόπος, ἐν ᾧ καὶ ἐξηυτελίσθη καὶ ἐφθασεν εἰς
 μεγαλήτερον ἀμκθείας βαθμὸν ὁ κληρὸς καὶ μετ' αὐτοῦ κατέπεσεν ἡ
 θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ ἔθνους περισσότερον ἢ ὅσον ἐν Ἑλλάδι. Τοῦνυν-
 τίον ἀμάρχει ὁ κληρὸς καὶ ἀνταποκρίνεται τελείως εἰς τὸν ὑψηλὸν προο-
 ρισμόν του ἐν πάσαις ἐκείναις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις, ἐν αἷς μισθοδοτεῖται
 καὶ συντηρεῖται ἀξιοπρεπῶς. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ πρὸ πάντων ὁ λό-
 γιος θεωρεῖ τιμὴν του καὶ ἦναι κήρυξ τοῦ θείου λόγου. Δὲν γνωρίζομεν σή-
 μερον χώραν ἄλλην ἐν Εὐρώπῃ (πλὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς), ἐν
 ᾗ ὁ κληρὸς καὶ ζῇ δίκην ἐπίτου ἐξ ἐλεῶν. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Βλαχίᾳ, ἣτις
 πέπρωται φαίνεται ἐν πᾶσι καὶ προηγηθῇ ἡμῶν, ὠρίσθη μισθὸς τοῖς ἐφημε-
 ρίοις καὶ τοῦ λοιποῦ δὲν ἐπιτρέπεται εἰ μὴ μόνον τελειοδιδάκτοις θεολο-
 γικῶν σχολῶν καὶ χειροτονῶνται ἱερεῖς. Ἐπειτα δύναται ὁ τρόπος τοῦ διο-
 ρισμοῦ τῶν ἐμμίσθων ἱερέων καὶ ἦναι τοιοῦτος, ὥστε καὶ μὴ ἐξερτῶνται
 οὗτοι ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ὅταν ὁ ἱερεὺς διορίζηται ὡς μέχρι τοῦδε ὑπὸ
 τοῦ ἐπισκόπου μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν μετὰ τῶν ἐπιτρόπων ἐκά-
 στης ἐνορίας, δὲν ἐννοοῦμεν κατὰ τί θὰ μετέβαλε τὴν πρὸς τὴν κυβερνητικὴν

θέσιν του τὸ ὅτι ἀντὶ τῆς ἐπικτητῆς ἐξουτελιστικῆς τὸν ἄρτον του παρὰ τῶν πιστῶν ἤθελε λαμβάνει κατὰ τρόπον ἀξιοπρεπῆ μισθὸν ἐκ ταμείου ἐκκλησιαστικοῦ, οὗ τινος ἤθελε προέστασθαι ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ πρόεδρος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡς δριζύει τὸ νομοσχέδιον. Μήπως οἱ ἐπίσκοποι διότι μισθοδοτοῦνται παρὰ τοῦ δημοσίου ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν κατὰ τὸ 1834 διαλυθεῖσιν μονῶν ἀπώλεσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἀπέναντι τῆς πολιτείας; Ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ μισθοῦ, ὃν λαμβάνει τις ἐν τινι θέσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ. Οἱ ἱερεῖς δύνανται καὶ μισθοδοτοῦνται ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, χωρὶς καὶ μεταβληθῆναι παντάπασιν διὰ ταῦτα ἢ πρὸς τὴν πολιτείαν ἀνεξάρτητος θέσις των. Ἄν δὲ ἀμολογουμένως πᾶσχει ἡ Ἑλλὰς ἐκ τοῦ κακοῦ τῆς θεσιθρησίας, ἐκ τοῦ ὅτι δηλ. πλεῖστοι παρ' ἡμῖν ἀντὶ τῶν τρέπωνται εἰς ἰδιωτικὰς ἐργασίας, ἐξ ὧν δύνανται καὶ ἔχῃσι κέρδη μεγάλα καὶ καὶ εὐτυχῶσι, προτιμῶσι καὶ λαμβάνωσι δημοσίας θέσεις καὶ καὶ τρέφονται ἔστω καὶ διὰ γλίσχρου μισθορίου ἐκ τοῦ δημοσίου, δὲν ἔπεται ὅτι τοῦτο πρέπει καὶ ἐμποδίσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ καὶ συντηρῆ δημοσίᾳ δαπάνῃ ὅσας θεωρεῖ ἀναγκαίας θέσεις. Ἄλλως κατὰ τοιαύτην τινὰ σκέψιν ἔπρεπε ὅπως ἀπαλλαγῶμεν τοῦ κακοῦ τῆς θεσιθρησίας καὶ καταργηθῶσι καὶ αἱ λοιπαὶ ἐμμισθαὶ θέσεις τοῦ κράτους, τῶν δικαστῶν, τῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων, τῶν ἀξιωματικῶν καὶ λοιπῶν, ἀλλ' ὅμως θὰ ἦτο τοῦτο ὀρθόν;

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς τελευταίαν τινὰ, σπουδαιότεραν ἐνστάσιν. «Πεπαιδευμένοι, λέγουσι, κληρικοὶ καὶ κατέχοντες μεγάλην κοινωνικὴν θέσιν θὰ ἦσαν ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ κράτος. Θὰ σχηματισθῇ καὶ παρ' ἡμῖν δύναμις τις ἐχθρὰ τοῦ κράτους, ὅπως ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης». Ἡ ἐνστάσις αὕτη στηρίζεται ἐπὶ προφανοῦς παρεγνώριστος τοῦ πνεύματος τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου αὐτῆς καὶ ἐπὶ συγχύσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κλήρου αὐτῆς. Ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία, εἶναι ἀληθές, ἕνεκα τοῦ παπισμοῦ παρουσιάσθη πάντοτε ὡς κράτος καὶ ἐζήτησε καὶ κατελάβῃ πανταχοῦ θέσιν κράτους ἐν κράτει. Ἐσπούδασε μάλιστα πολλάκις καὶ δεσπόσῃ τῆς πολιτείας· καὶ νῦν δὲ μετὰ τὴν ἀνκηρύξιν τοῦ ἀλκανθίστου, δι' οὗ ἐτέθη ἡ κορωνὶς εἰς τὸν κολοσσὸν τοῦ παπικοῦ δεσποτισμοῦ, ἡ ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία παρουσιάζεται εἰς τὸν κόσμον μετὰ τῶν αὐτῶν δεσποτικῶν πρὸς τὴν πολιτείαν ἀξιώσεων. Ἀλλὰ τοιοῦτο πνεῦμα παρετηρήθη ποτὲ ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἐκκλησίᾳ; Ἠξίωσε ποτε ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία καὶ παρῆσθαι ὡς κράτος ἐν κράτει, ἢ ἐπεδίωξέ ποτε ὁ ἀνατολικὸς κληρὸς ἴδιον συμφέροντα ἀντικείμενα εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα χώρας τινός; Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐκάστη χώρα ἔχει τὸν ἴδιον ἐκ τῆς ἐθνικῆς κλήρον, ὅστις ἐμφορεῖται τελείως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, ὅφ' οὗ καὶ ὁ λοιπὸς λαὸς, οὗτινος εἶναι ὁστοῦν ἐκ τῶν ὁστέων του καὶ σὰρξ ἐκ

τῆς σαρκὸς του. Ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησίᾳ οὐ μόνον δὲν ἐδέσποσε τοῦ κράτους, ἀλλ' ἦτο μάλιστα τελείως ὑποτεταγμένη αὐτῷ. Ἐπὶ δὲ τῆς μακρᾶς δουλείας ἡ ἐκκλησίᾳ ἡμῶν παρεμύθει τὸ γένος καὶ παρσκευάζε τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ. Ὁ Ἑλλη-
 λην κληρικὸς κατὰ τοὺς θλιβεροὺς ἐκείνους χρόνους ἦτο οὐ μόνον ὁ ἱερεὺς τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ διδάσκαλος ὁ μὲν αὐτὸν εἰς τὸν ἐλληνισμόν διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Κληρικοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τοῦτο τῆς δου-
 λείας διάστημα. Ἐπειτα ἡ φιλικὴ ἐταιρεία, ἐν ᾗ ἐγκυμονήθη ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία, πρῶτιστα ὄργανα εἶχε τοὺς κληρικοὺς. Ὅτε δὲ ἤχησεν ἡ σάλ-
 πιγὴ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς πανταχοῦ νυλόγησαν τὰς σημαίας τοῦ ἐξεγερθέντος λαοῦ, καὶ τὴν σπάθην ζωσθέντες, ἠγωνί-
 σθησαν ἐν τοῖς πρώτοις ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ πολλοὶ αὐτῶν ἀπέθικον τὸν θάνατον τοῦ μάρτυρος τῆς ἐλευθερίας. Τὰ ἀθάνατα ὀνόματα τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, τοῦ Παπα-
 φλέσκ, τοῦ Βρεσθένης Θεοδωρήτου, τοῦ Ἀνδρούσης Ἰωσήφ, τοῦ Ταλαν-
 τίου Νεοφύτου, τοῦ Κκρύστου Νεοφύτου, τοῦ Ἑλους Ἀνθίμου, καὶ τοσούτων ἄλλων κληρικῶν προμάχων γενομένων τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας θέλουσι μένει πάντοτε ἀδιαρρήκτως ἠνωμένα μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως διαπύσαι κήρυκε τοῦ ὅτι ὁ ἐλληνικὸς κλήρος ἔδειξε ἐθνι-
 κωτάτην διαγωγὴν κατὰ τὴν μεγάλην ἡμῶν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐθνικὸν φρόνημα ἐπεδείξαντο οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ καὶ μετὰ τὴν ἐπα-
 νάστασιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἕντες πεπαιδευμένοι Ἕλληνες κληρικοὶ ἔδειξαν ποτε τάσεις νὰ δεσπόσωσι τῆς πολιτείας ἢ νὰ κατὰπολεμήσωσι τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τόπου; Ὁ Βάμ-
 βας, ὁ Κωνσταντᾶς, ὁ Γαζής, ὁ Δούκας, ὁ Φαρμακίδης οἱ κορυφαῖοι οὗτοι τοῦ νεωτέρου ἐλληνικοῦ κλήρου, ὑπῆρξαν ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι τῆς ἐθνι-
 κῆς παιδείας καὶ πρόοδου ἢ οἱ κρείττοισι σακπανεῖς αὐτῆς καὶ πρωταγω-
 νισταί; Ἡ μήπως σήμερον ἐν τῇ ἀνατολῇ δὲν εἶναι οἱ κληρικοὶ οἱ πρό-
 μαχοι τοῦ πανταχόθεν πολεμουμένου ἐλληνισμοῦ; Πόσον πατριωτικὴν καρδίαν ἐγκρύπτουσι τὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, ἔδειξαν καὶ ἐπ' ἐσχάτων οἱ Κρήτες ἱερεῖς ἐν τῇ μαρτυρικῇ νήσῳ κατὰ τὰς τελευταίας ἐπαναστάσεις, εἰς ἃς πανταχοῦ ἐπρωταγωνίστησαν, καὶ ἡ πατριωτικὴ κατὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν περὶ ὁρίων τελευταίαν ἔριν διαγωγὴ τοῦ ἀειδίου Κίτρου Νικολάου, τοῦ ἁγίου Πλαταμῶνος Ἀμβρο-
 σίου, τοῦ νῦν διεσυντοῦ τῆς Ριζαρείου Σχολῆς, καὶ ἐν γένει ὁλοκλήρου τοῦ κλήρου τῶν προσαρτηθεισῶν χωρῶν. Δὲν ὑπῆρξε δὲ ἐθνικὸς μόνος ὁ ἐλληνικὸς κλήρος, ἀλλὰ καὶ ὁ κλήρος τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων λαῶν. Καὶ ἐν Ῥωτίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ, καὶ ἐν Βλαχίᾳ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ παντα-
 χοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἀνατολικὴ ἐκκλησίᾳ, ὁ κλήρος εὐρίσκειται ἐν πλήρει

συμπνοία καὶ τελεία ἁρμονία μετὰ τῶν ἐθνικῶν παροδόσεων καὶ τάσεων, ὑπείχει δὲ προθύμως εἰς τὸ κράτος καὶ ἐργάζεται ἐκθύμως ὑπὲρ τῶν κοινῶν συμφερόντων. Δὲν ὑπάρχει ἄρα ἀδικιωτέρα μομφὴ ἢ τὸ νὰ ἰσχυρισθῇ τις, ὅτι ὁ ἐλληνικὸς κλήρος ἐζημίωτέ ποτε τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, εἶναι δὲ ἐντελὲς ἀδίκσιμος ἢ ὑπόνοια, ὅτι ἐκπαιδευόμενος ὁ κλήρος ἡμῶν θὰ ἀποβῇ ἐχθρικὴ δύναμις τῇ προόδῳ καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ. Ἡ θεολογικὴ παιδεία ἐν Ἑλλάδι, ὡς γινομένη ἐν τόπῳ ἐλευθέρῳ, ὅπου ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀρχὴ κεκηρυγμένη ἐν τοῖς ἡμετέροις θεσμοῖς, καὶ ὡς συνδεδεμένη στενῶς μετὰ τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως, οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ἐμπνευσθῇ ὑπὸ τοῦ στενοῦ ἐκείνου καὶ ἀντιδραστικοῦ καὶ μισελευτέρου πνεύματος. Ὑφ' οὗ κατέχεται ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευσις ἡ διδομένη ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς σεμιναρίοις τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, ἅτινα σινικὰ τεῖχη χωρίζουσιν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ τὰ ὅποια εἶναι ἀπρόσιτα εἰς τὰς προόδους καὶ κατακτήσεις τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἐν Ἑλλάδι ὡς ἐν ἐλευθέρῳ τόπῳ καλλιεργουμένη καὶ διὰ τὸν στενὸν αὐτῆς σύνδεσμον μετὰ τῆς ὅλης ἐθνικῆς παιδείας, εἶναι καὶ θὰ ᾔηται πάντοτε ἐλευθέρη καὶ ἐθνικὴ. Ὅσοι λοιπὸν ὑποπτεύονται τὸν κλήρον, εἴαν ἐκπαιδευθῇ, παρὰγνωρίζουσι καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ τοὺς ὅρους, Ὑφ' οὗς ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ κλήρου τελεῖται καὶ θέλει τελεῖσθαι πάντοτε ἐν Ἑλλάδι. Οἱ ἐκφραζόμενοι κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου ἀδικοῦσιν ἀληθῶς αὐτόν· μεταφέρουσι δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐφαρμόζουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν καὶ τὸν κλήρον αὐτῆς τὸ μῖτος, τὸ ὅποιον δικαίως πολλοὶ λόγιοι καὶ πολιτικοὶ τρέφουσιν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ καθολικῇ Γερμανίᾳ κατὰ τοῦ καθολικοῦ κλήρου καὶ τοῦ παπισμοῦ. Ἐκεῖνοι δικαιῶνται νὰ πράττωσι τοῦτο, διότι καὶ ἄλλοτε μὲν, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ ῥωμικὴ ἐκκλησία ὑπηρετοῦσα τὰς δεσποτικὰς τάσεις τοῦ παπισμοῦ καὶ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῶν μισελευτέρων καὶ ἀντιπροοδευτικῶν Ἰησουιτῶν ἰσχυμένη, ὑπῆρξε καὶ εἶναι ὁ ἀδικαλλικτότερος καὶ ἀσπονδότερος ἐχθρὸς τῆς προόδου καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν καθολικῶν λαῶν. Ἀλλὰ τίνα σχέσιν ἔχουσιν αἱ τάσεις αὗται τῆς ῥωμικῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰς τάσεις τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς ἐκκλησίας; Τὸ παρελθὸν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς πρέπει τοῦναντίον νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς ἡμᾶς τελείαν ἐμπιστοσύνην. Ἡμεῖς οὐ μόνον δὲν ἔχομεν ἀφορμὰς νὰ τρέφωμεν μῖτος πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἔχομεν αἰτίαν νὰ ἀγαπῶμεν αὐτήν, νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτὴν καὶ νὰ σεμνυνώμεθα ἐπὶ τῷ ἐθνικῷ φρονήματι καὶ ταῖς ἐθνικαῖς ἐκδουλεύσεσι τοῦ κλήρου αὐτῆς.

Διὰ πάντα ταῦτα ἀποτεινόμενοι καὶ πρὸς τὴν παροῦσαν κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν ἀντιπολίτευσιν καὶ πρὸς πάντα τὰ πολιτικὰ κόμματα παρ' ἡμῖν, συνιστῶμεν θερμότατα αὐτοῖς τὴν ὑποστήριξιν καὶ παρρησιαστικαίαν τῆς

προτάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου περὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κλήρου. Δὲν ἔχομεν κλήρον· οἱ ὑπάρχοντες ἐφημέριοι, πολλῶν τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζομεν τὴν χρηστότητα, ὡς γενόμενοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνευ τινὸς ἐπιστημονικῆς παρασκευῆς, δὲν ἐπικροῦσιν εἰς τὰς σημερινὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ἀλλοτε ἀμχθεῖς ἐφημέριοι ἐποδηγέτουν τὸ ἀμαθὲς ἔθνος ὑπὸ τὴν δουλείαν· ἀλλὰ σήμερον μετὰ τὴν τασαύτην ἐξάπλωσιν τῶν φώτων, ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην πεπαιδευμένων ἐφημερίων. Θέλομεν, ὁ ἐφημέριος ὁ ἐρχόμενος καθ' ἐκάστην εἰς τὰς οἰκίαις ἡμῶν, νὰ ἔχη τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν παιδείαν ἡμῶν, ὥστε καὶ ἐκ τοῦ βίου του καὶ ἐκ τῆς παιδείας του νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πεποίθησιν καὶ σεβασμὸν· νὰ πρησθῇ ἡμᾶς ἐν τοῖς δεινοῖς τοῦ βίου· νὰ φωτίζη ἡμᾶς ἐν ταῖς ἀπορίαις ἡμῶν· νὰ ᾔναι ὁ διδάσκαλος τῆς θρησκείας ἐν ταῖς οἰκογενείαις ἡμῶν, τὰ δὲ τέκνα ἡμῶν νὰ ὀδηγῶνται παρ' αὐτοῦ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἀρετῆς. Τοιούτων ἐφημερίων ἔχομεν σήμερον ἀνάγκην· καὶ τοιούτους ἐφημερίους δὲν ἔχομεν. Οἱ ναοὶ εὐρίσκονται ὡς ἐκ τούτου ἐν πλήρει ἀταξίᾳ καὶ ἀκοσμίᾳ· ἡ λατρεία ὅπως εἶναι νῦν περημελημένη, ἐλαχίστους τῶν χριστιανῶν οἰκοδομεῖ καὶ στηρίζει· τοῦναντίον τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ λαοῦ ἀποκρούεται ὑπ' αὐτῆς καὶ ἀπομακρύνεται· διὰ τὰς πλείους τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι σήμερον ἀναγκαῖοι ἐφημέριοι εὖ ἡγμένοι καὶ πεφωτισμένοι, οἵτινες καὶ εὐκοσμίαν νὰ εἰσχάγωσιν εἰς τὴν λατρείαν καὶ ἱκανοὶ νὰ ᾧσι νὰ κηρύττωσι κατὰ κυριακὴν καὶ διδάσκωσι τὸν λαόν, ἐξηγοῦντες αὐτῷ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἀναπτύσσοντες αὐτῷ τὰς ὑψηλὰς αὐτοῦ ἀληθείας, δυνάμενοι ἐν γένει νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τοῦ ἥθους τοῦ λαοῦ καὶ νὰ σώζωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀπιστίας, τοῦ ὕλισμοῦ, τῆς κακίας. Τὸ σχέδιον τῆς Συνόδου εἶναι ἄριστον. Ἀς σχηματισθῇ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον. Εἴμεθα πρόθυμοι νὰ προσφέρωμεν ἐκάστη οἰκογένεια οὐ μόνον τὸ προτεινόμενον εὐτελὲς ποσὸν τῶν 5 δραχμῶν ἑτησίως, ἀλλὰ καὶ μεῖζον. Ἀς ψηφισθῇ ὁ ἀναγκαῖος νόμος περὶ τούτου. Ἐὰν ἐξαποκριθῇ ἀξιοπρεπῆς συντήρησις εἰς τὸν κλήρον, θὰ προσέλθωσιν ἀφεύκτως εἰς τὰς τάξεις τοῦ πολλοῦ πεπαιδευμένοι νέοι, οἵτινες ταχέως θὰ ἀνυψώσωσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ θὰ ἀναμορφώσωσιν ἠθικῶς τὸν λαόν. Ἄν ὅμως ἡ πρότασις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου δὲν εὕρῃ ἀκρόασιν παρ' οἷς δεῖ, πρέπει νὰ θρηνηθῇ τις τὸν τύπον τοῦτον καὶ νὰ οἰκτείρῃ ἀπὸ τοῦδε τὸ μέλλον αὐτοῦ. Μένων ἄνευ θρησκείας θὰ διαφθείρηται ὁ λαὸς ὁσημέραι ἔτι μᾶλλον τότε δὲ οὔτε ἡ ἐλευθερία, οὔτε ἡ πρόοδος θὰ δυνηθῶσι ποτὲ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ στερεῶν καὶ ἀσφαλῶν βάσεων· ὁ μαρκασμὸς δὲ καὶ ὁ ἐθνικὸς θάνατος θὰ ᾔναι τὸ μέλλον ἡμῶν. Ἀλλ' ὄχι! Δὲν εἶναι δυνατόν τοιοῦτο μέλλον νὰ προσμένῃ τὴν ἀγκυπητὴν ἡμῶν Ἑλλάδα. Ἀς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς μορφώσεως τοῦ κλήρου καὶ ἡ σημασίς ταύτης ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους θὰ κατανοηθῇ ἐπὶ τέλους· ἄλλ' ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ Ἱερὰ Σύνοδος θὰ πρᾶξῃ πᾶν τὸ

ἐπ' αὐτῇ ὑπὲρ τῆς εὐδώσεως ἔργου τοσοῦτον ἐθνικοῦ ὥς ἐλπίσωμεν, ὅτι θὰ εὐρεθῇ τέλος ὑπουργὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅστις θὰ φέρῃ εἰς πέρας ἔργον, τὸ ὁποῖον καὶ τῇ Ἑλλάδι θὰ γίνῃ μεγίστων ὠφελειῶν πρόξενον, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δύναται νὰ ἀπαθανατίσῃ. Γένοιτο!

Α. Διομήδης Κυριακός.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΟΡΩΤΕΡΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ*

Τὸ θέμ.κ, ὅπερ θὰ ἔχω τὴν τιμὴν ν' ἀναπτύξω κατὰ τὴν ἐσπέραν ταύτην ἀντικείμενον ἔχει τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσφορωτέρου διὰ τὴν Ἑλλάδα σωφρονιστικοῦ συστήματος. Εὐρισκόμενοι εἰς τὰς παρχμονὰς τῆς ἄρσεως τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως, ἐν ᾗ διατελοῦσιν αἱ ἡμέτεραι κατ' εὐφημισμὸν καλούμεναι φυλακαὶ διὰ τῆς καθιερώσεως συστήματός τινος φυλακῶν, ἐνόμισα καλὸν νὰ προκλέσω δημοσίαν περὶ τούτου συζήτησιν ὅπως δώσω ἀφορμὴν πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ σχετικῶς μᾶλλον τυνάζοντος πρὸς τὰς κλιματικὰς ιδιότητας τῆς χώρας ἡμῶν, πρὸς τὰς ἑξεις, πρὸς τὴν δίκαιαν καὶ πρὸς τὸν φύσει ζωηρὸν καὶ εὐθυμον χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Γενικῶς, κύριοί μου, παρετηρήθη ὅτι ἡ τυφλὴ ἀπομίμησις θεσμῶν εὐδοκίμως ἀλλαχοῦ λειτουργούντων, δὲν ἐπιφέρει συνήθως τ' ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, οὐδὲ ικανοποιεῖ τοὺς λόγους τοὺς προκλοῦντας τὰς τοιαύτας μεταφυτεύσεις. Ἡ ἐπιτυχὴς ἐφαρμογὴ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἀρίστου κατὰ θεωρίαν θερμοῦ, ἤρτηται ἐκ πλείστων κοινωνικῶν προϋποθέσεων, ἐκ τῶν ἑξέων δηλ. τῶν ἡθῶν, ἀναγκῶν καὶ σχέσεων τῆς κοινωνίας, ἐν ᾗ πρόκειται νὰ λειτουργήτῃ. Ὅθεν πᾶς σῶφρων νομοθέτης πρὶν ἢ μεταφυτεύσῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι τὸν ἀλλαχόσε πλουσίως καρποφοροῦντα θεσμόν, πρῶτιστον καθῆκον ἔχει νὰ ἐξετάζῃ ἂν ὑπάρχωσι καὶ ἐν αὐτῇ αἱ προϋποθέσεις ἐκεῖναι, αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν παραγωγικότητα τοῦ θερμοῦ ἐκεῖνου. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπόρροιζ δεδομένων κοινωνικῶν σχέσεων καὶ ἀναγκῶν, δι' ὅ οὐδαμῶς ἀπρόσφορος τυγχάνει ἡ παραβολὴ αὐτῶν πρὸς εὐκαρπὰ ὀπωροφόρα δένδρα. Ὅπως ταῦτα ἀποβάλλουσιν οὐ μόνον τὴν γονιμότητα ἀλλὰ καὶ πᾶσαν αὐτῶν ζωὴν, ὅταν ὁ τόπος ἐν ᾧ μεταφυτεύωνται, διατελῇ ὑπὸ ἀλλοίως κλιματικῆς περιστάσεως καὶ γεωλογικῆς ιδιότητος, οὕτω καὶ οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἀποβάλλουσι κατὰ πολὺ τὴν χρησιμότητα αὐτῶν καὶ καθίστανται ἐπιβλαβεῖς ἐνεκεν

* Ἀνιγνώσθη ἐν ἐκτίκτῳ συνεδριάσει τοῦ Συλλόγου.